

V. ԱՊԱԿԻ

Արաաշատի, Արմավիրի, Սիսիանի և Հայաստանի մյուս հնագայլերի վերջին տարիների պեղումները կարևոր նյութեր հայթայթեցին հելլենիստական շրջանի ապակեգործության ուսումնասիրության համար: Քննությունը ցույց է տալիս, որ այդ շրջանում Արտաշատում եղել է ապակու արաադրություն¹: Մինչ Արաաշատի պեղումները Հայաստանի անտիկ շրջանի ապակին ներկայացված էր հիմնականում օժանելիքի սրվակներով, Արտաշատում հայտնաբերված թասերն ու բաժակները հնարավորություն ընձեռեցին ուսումնասիրելու նաև կենցաղային իրերի այդ խումբը:

Արտաշատի դամբարաններում ապակի քիչ է հայտնաբերվել: Բանն այն է, որ արևելյան և հարավարևելյան դամբարանադաշտերում հանգուցյալներին նվիրաբերված ապակին թաղման արարողության ժամանակ խեցեղենի նման նետվել է կրակի մեջ, որտեղ այն հալվել է կամ այնպիսի մանր բեկորների է վերածվել, որ անհնարին է նրա ձևի մասին որևէ դադափար կազմել:

Հարավարևելյան դամբարանադաշտից մեզ է հասել միայն ապակե թասի մի հատակ, իսկ արևելյանից՝ հատակի մի բեկոր և կապտա-կանաչավուն, բաց կանաչավուն, դեղնավուն ապակուց պարաստված անոթների մի շարք անորոշ բեկորներ: Ամրողչական սրվակներ են հայանարկվել ըլուրներից արևմուտք գտնվող դամբարանադաշտից և VIII բլրի վրա հյուսիսային պարսպի մոտ, ներսում բացված կարասային և հիմնահողային թաղումներից:

Հնաքերի է արևելյան դամբարանադաշտից գտնված բաց կապույտ (լազուրիաի) գույնի ապակուց պարաստված անոթի հատակի բեկորը՝ օղակաձև կլոր ոտքով (հատ. տր. 5, 2 սմ): Այն ապակու որակով, դալնով և պատրաստման եղանակով նման է ըլուրների պեղումներից հայտնաբերված տարրեր չափերի թասերի շրթերի բեկորներին ու հատակին (տախտ. XXXII₂): Այդ անոթները պատրաստված են քարե կաղապարի վրա ապակյա թելեր փաթաթելու կամ ծեփելու միջոցով, որից հետո պտտվող անիվի օգնությամբ լրացուցիչ մշակման են ենթարկվել: Ապակին սառը մշակման ենթարկվելու եղանակը Միջագետքում, Ասորեստանում կիրառվում էր դեռևս I հազարամյակի առաջին քառորդին², որը շարունակվեց նաև հետագայում: Թասերի ներսը խամրած է, երևում է կաղապարի ֆակտուրան: Դրանք տարրեր խորու-

¹ Ж. Д. Хачатрян, Стеклоделние в Древней Армении (II—I вв. до н. э), стр. 256—258.

² M. E. L. Malowan, Nimrud and its Remains, vol. II, London, 1966, Axel von Saldern, Glass, pp. 623—634, fig. 586—593; տե՛ս նաև W. E. E. Turner, Studies of ancient glasses and glass-making processes. Part II, „Journal Society of Glass Technology, vol. 38, № 184, 1954, p. 445.

թյան են, աստիճանաբար դեպի հատակը գնացող կլորավուն իրանով, Բոլոր թասերն ունեն հորիզոնական կարծա պսակներ, որն սասցվել է կաղապարը մեաղե կամ քարե տախաակի վրա ղնելուց (աախտ. XXXII_{1,5}):

Այս թասերն իրենց ձևերով ու շափերով աղերովում են պորֆիրիտե և օձաքարե սկահտկների հեա, այն աարերությամբ, որ քարե սկահակներն ունեն բարձր ոաքեր: Նրանք ձայնտկցում են նաև ուշ հելլենիստական խեցեղեն թասերի հեա: Արաաշաաի բլուրներից հայտնարերված այս անոթները աարբեր գույնի ու որակի ապակուց են: Մի մասի ապակու մեշ կրեում են ցածր շերմաստիճանի տակ հալելուց առաջացած կլոր պղպտկներ ե թվագրվում են մ. թ. ա. II—I դարերով:

Արեելյան դամրարանաղաշտից գտնված հատակը նման թասի է սյատկանում և պատրաստված է ալելի ռորձրորակ ապակուց, սակայն ներկը լավ խառնված չլինելու հեաևանքով ստացվել է ալելի բաց ու մուգ գույների խառնուրդ: Այսինքն, ապակյա թասերը ոշ միայն ձևերով, այլև ֆակաուրույով, գույներով են աշխատել նմանեցնել քարե սկահակներին: Անոթի այս հաաակը պատրաստված է Արտաշատում³ և բլուրներից հայտնարերված ղուգահեո նլութերով թվագրվում է մ. թ. ա. II—I դարերով:

Վաղ շրջանի ապակյա թասերը լավագույն ապացույցն են այն ռանի, որ մինչև փշելու գլուտը ապակյա անոթները պատրաստվում էին քարե և կավե անոթների օրինակով:

Այս առումով հետաքրքիր է նաև արևելյան դամրարանաղաշտից գտնված մի ալլ թասի ռեկոր: Կապտականաշավուն թափանցիկ հաստ ապակուց պատրաստված կիսաղնդաձև թասի մակերեսը դրսից ունի ուղղահայաց թմբեր, որոնք դեպի վեր աստիճանաբար ռարձրանում և լայնանում են: Թասն սովարավում է կլոր պսակով, հատակը հարթ է (նկ. 52₁₁): Կապտականաշավուն և բաց կանաշավուն ապակուց պարաստված նման թասերի բեկորներ գտնվել են Արտաշաաի VII և VIII բլուրներից, Գառնի ամրոցից (նկ. 52_{11,12}, տախտ. XI₁₈): Մի ամբողջական թաս էլ հայտնի է Քեբառից (հարավարևմտյան Հաաատան), Փաղնիթի մ. թ. I—II դդ. դամրարանից⁴, Դրանց ուղղահայաց թմբերի հեաավորութլունն իրարից 1, 7—3 սմ է:

Ալդպիսի թասեր գտնվել են նաև Վրասաանից⁵ (Ոալլիսցիխե): Այս թասերն («Rippenschale») անտիկ ապակու ամենատարածված օրինակներից մեկըն են և օգտագործվել են իրրե ըմպանակներ: Դրանք արտագրվել են արևելյան⁶ և արևմտյան կենտրոններում, մ. թ. ա. I —մ. թ. II դարերում, որից

³ Ж. Д. Хачатрян, *узқ. աշխ.*, էջ 256.—258, տախտ. II₁₀:

⁴ R. P. Harper, Pagnik Örent Excavations, 1969, ser. 1, № 2, p. 95, pl. 65₂.

⁵ Д. А. Хачутайшвили, Уплнцнхе, I, Тбилиси, 1964, табл. XLIX, 1, 2; նույնի, Уплнцнхе, II, Тбилиси, 1970, стр. 112, табл. XXIII, 8 (конец I в. до н. э.—I в. н. э.).

⁶ G. A. Elsen, Glass, vol. I, New York, 1927, p. 213, fig. 53, pl. 40: Recent Important Acquisitions, JGS, XIV, 1972, pl. 4; Ch. W. Clairmont, The Glass vessels, The Excavations at Dura-Europos, Final Report, IV, part V, New Haven, 1963, p. 25, 26, pl. IV, 101, 104—103; O. Vessberg, Glass, The Swedish Cyprus Expeditions, vol. IV, part 3, The Hellenistic and Roman Period in Cyprus, Stockholm, 1956, p. 128, fig. 41₆; *դրահանութլունը նույն տեղում:*

հետո նրանք այլևս չեն հանդիպում⁷։ Մ. Թ. ա. I դարի Թասերն աչքի են ընկնում իրենց խորությամբ, պարաստման մեծ վարպետությամբ և գեղարվեստական ձեռվորմամբ։ Նրանք մեծ մասամբ պատրաստված են միլեֆիորի (հալոտրան-ծաղիկ) կոշվող և մարմարափայտ պակուց։ Բնականարտր, բարդ ու աշխատատար այս եղանակով պատրաստված Թասերը Թանկ էին, հետևարար ավելի քիչ էին աարածված։

Մ. Թ. I դարից սկսում են պատրաստել այդպիսի միագույն Թասեր, շնայած դեռևս քիչ քանակությամբ շարունակվում էր միլեֆիորի և մարմարափայտոթների արտադրությունը։ Ստեփանյան մ. Թ. I դարի առաջին կեսի Թասերը դեռևս աչքի էին ընկնում իրենց կապույտ, կանաչ, դեղին և այլ վառ գույներով։ Այս Թասերի լայն աարածման ժամանակը մ. Թ. I դարի երկրորդ կեսն է։ Այդ շրջանի Թասերը, պահանջարկի մեծացման պահանջով, ավելի անխնամ են պատրաստված, միօրինակ են, սահմանափակ, բաց գույներով։

Այս Թասերը պատրաստվել են կաղապարի մեջ ձուլելու եղանակով, սակայն նրանց ուղղահայաց թմբերի ստացման հարցի վերաբերյալ տարակարծություններ կան։ Գիտնականների մի մասը դտնում է. որ դրանք պատրաստվել են կաղապարի օգնությամբ⁸, մյուսներն այն կարծիքին են, թե կաղապարում ձուլվել է կիսադնդած Թասը, իսկ ուղղահայաց թմբերը հղկելու եղանակով են սաացել⁹։

Հայաստանից հայտնաբերված ապակե Թասերի քննությունը թույլ է աալիս ենթադրել, որ դրանք պատրաստվել են հետևյալ կերպ. Թասերը կաղապարի մեջ ձուլելուց հետո նորից տաքացվել են, կտրվել, հարթեցվել ու կտրացվել մինչև պսակը հասնող ուղղահայաց թմբերի վերին մասերը։ Վերջում Թասը ենթարկվել է սառը մշակման, հղկվել է պսակը։ Արտաշատի Թասը ներսից ունի ալոսավոր զույգ գոտի։

Տարակարծություններ կան նաև ապակյա ալս Թասերի մետաղե¹⁰, թե¹¹ կավե անոթների ընդօրինակություն լինելու հարցի վերաբերյալ¹²։ Այստեղ, մեր կարծիքով, ճիշտ են այն դիտնականները, որոնք ապակյա Թասերի վրա տեսնում են մետաղյա րմպանակների աղդեցությունը։ Քանի որ հենց կավե

⁷ Fr. Fremersdorf, Das Naturfarbene Sogenannte blaugrüne Glas in Köln, Die Denkmäler des Römischen Köln, Band IV, 1958, tafe 6, 7; P. La Baume, Glas der antiken Welt I, Römisch-Germanisches Museum der Stadt Köln und Archäologische, Gessellschaft Köln, tafe 7, 2—4, 8, 1, 48, 1; L. Berger, Römische Gläser aus Vindonissa, Basel, 1960, S. 18—19, tafe. 2, 23—29; Thea El. Haevernick, Die Verbreitung der „Zarten Rippenschalen“, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 14. Jahrgang 1967, S. 153—166, tafe 43, 1—4; O. Doppelfeld, Römische und Frankische Glas in Köln, Köln, 1966, S. 25—27, Abb. 9.

⁸ Н. П. Сорокина, Стекло из раскопок Пантыкалея 1945—1959 гг., МИА, № 103, М., 1962, էջ 215, նկ. 2, 4, 5, 3, 3, 4, Հնադես Ն. Մորոկինան րանավոր զրույցի ժամանակ մեզ հայտնել է, որ ինքը նույնպես զրանց հղկելու եղանակով պատրաստելու կոդմանակից է։ Այդ մասին աե՛ս Ch. W. Clairmont, նշվ. աշխ., էջ 25, 26,

⁹ L. Berger, նշվ., աշխ., էջ 18:

¹⁰ Այդ մասին տե՛ս L. Berger, նշվ. աշխ., էջ 19:

Նկ. 52. 1—7, 9—դամբ. № 84, 8—արևելյան դամբարանադաշտից, 11—Արտաշատի VIII բլրից, 10—Դուրա-Էվրոպոսից, 12—Գառնիից.

Թասերն իրենք պատրաստվել են մետաղյա թասերի օրինակով: Ապակե վաղ շրջանի թասերն իրենց հատակին ունեն մեկ կամ մի քանի խորր ակոսավոր փորագիր շրջաններ, որը նույնպես ընդունում է մետաղյա ըմպանակներին: Տեղին է հիշել, ասորեստանյան, ուրարաական և աքեմենյան մետաղյա փալանների, սափորների կտվել և ապակե բազմաթիվ ընդօրինակութունները, որպիսիք մեծ քանակությամբ հայտնաբերվել են Իրանում, Կովկասում, Փոքր Ասիայում, Մերձավոր Արևելքում: Ապակյա ուղղահայաց թմբերով թասերը, անշուշտ, հելլենիստական լեզվածե զարդերով մետաղյա ըմպանակների ընդօրինակութունն են:

Արտաշատի և Գառնիի թասերն իրենց դույնների միօրինակությամբ և ուղղահայաց թմբերի համեմատաբար անփույթ մշակմամբ կարող են վերաբերել այդօրինակ անոթների ավելի ուշ արտադրանքին, ուստի և նրանք աղերսվում են մ. թ. I դարի երկրորդ կեսի թասերի հետ: Պեք է ենթադրել, որ այս թասերը Հայաստան են բերել հռոմեական զինվորները Արեւմուտքից, որտեղ դրանք լայն աարածում ունեին և շատ էին օգտագործվում կենցաղում:

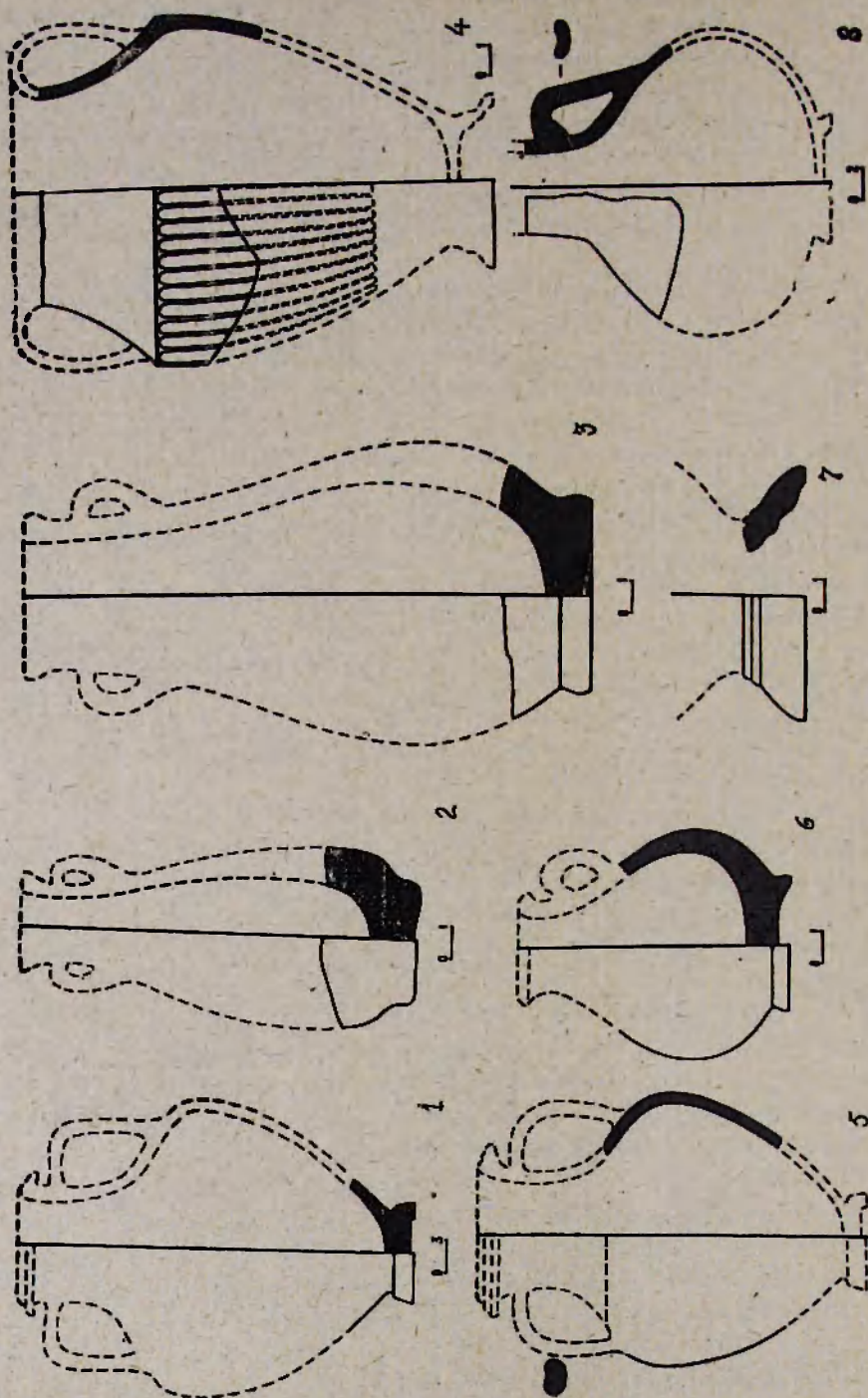
Այս ենթադրության օգտին է խոսում այն փաստը, որ առայժմ այդպիսիք հայտնաբերվել են Արաշատում, Գառնիում, Փաղնիքում, որանդ մ. թ. I դարի երկրորդ կեսին դառնվել են եզել հռոմեական կայազորների: Հավանաբար, նման թասեր Հայաստան են ներմուծվել նաև առետրական ճանապարհներով:

Ուշագրավ է հարավարեւելյան դամբարանադաշտից (դամբ. № 42) դանված փուլած անոթի հատակը, օգակածե ոտքով, որը պատրաստված է հազարանժազիկ (միլեֆիորի) կոչվող տեխնիկայով (ապխա. XXXII₃): Այս տեխնիկան լայնորեն կիրառվում էր մ. թ. ա. և մ. թ. I դարերում, հատկապես մ. թ. I դարում: Այդպիսի անոթներ շատ են պատրաստվել եգիպտական և սիրիական արհեստանոցներում:

Հարավարեւելյան դամբարանադաշտի միլեֆիորի անոթի հաաակը կարմիր, դեղին, կաթնագույն և մանուշակագույն ապակուց է պատրաստված: Երևում են օվալածե, աչքերի նման, ժապավենածե զարդեր: Օգակածե ոտքի վրա, որն ամրացվել է անոթը պարաստելուց հետո, նկատելի են տարբեր գույների ապակիների շերտերը: Անոթի հաաակը անհարթ է, որը վարպետի անփորձության հետեանք է:

Միլեֆիորի անոթները շատ թանկ արժեքին և մաաչելի չէին ցածր խավերին: Այդպիսի օվալածե, շրջանածե կետերից ու ժապավեններից կազմված զարդերը ընդունում են մ. թ. I դարի առաջին կեսի արաադրանքին¹¹: Արաշատի հարավարեւելյան դամբարանադաշտի միլեֆիորի անոթի հաաակը գտնվել է մ. թ. I դարի աճյունասափորի կողքին, հոգեհացի տեղում, մյուս մնացորդների հետ միասին: Այստեղ հայտնաբերված խեցեզգեն անոթների բեկորները, մետաղյա իրերը ընդունում են մ. թ. I—II դարերին: Միլեֆիորի անոթի հաաակը կարող է թվագրվել մ. թ. I դարի առաջին կեսով: Այն հավանաբար ներմուծվող րարձարվեստ, հազարանժազիկ կոչվող տեխնիկայով պարաստված թասերի, գավաթների տեղում կաաարված ընդօրինակութուն է. երբ վարպետ

¹¹ Ch. W. Clairmont, Նշվ., էջ 10, 11.

Նկ. 53. 1—8—Քեաղաղած խեցեղեն, դամբարանադաշտից և Արտաշատի բլուրներից:

ղեկուս լիովին չի հաղթահարել այդ անխնդիր հետ կապված դժվարությունները:

Արտաշատի գումբարաններից հայանաբերված ապակու մեջ կան ագաա փշելու եղանակով պատրաստված, տեղական համարվող, ինքնաաիպ ձևի սրվակներ (նկ. 42,2,3, 45,3,4,5, տախտ. XIX 5,6,7, XX1,5): Դրանք հինդն են, որոնք ընդուններից արեմուտք գտնվող դամբարանագաշտից են, կարասային թաղումներից, ունեն փոքր ասորոդություն և պատրաստված են կապտականաշավուն րաց դույնի ապակուց: Երեքն ունեն ավելի ձգված իրան (երկուսը թերի են, մեկի պահպ. մասի բարձր. 6,7 սմ, հատ. տր. 2,5 սմ է, մյուսինը՝ բարձր. 5, 8 սմ, հատ. տր. 2 սմ է), քիչ ներճկված հատակ, որոնց վրա պահպանվել են պորտի հետքերը (տր. 1,3—2,2 սմ): Մեկի ձվաձև իրանի վերին մասը ուռուցիկ է: Բոլորի միջի և իրանի միացման անդը սեղմված է, ինչպես այս տիպի մյուս անոթներին: Ամրողական սրվակն ունի երկար, դեպի վեր քիչ նեղացող վիզ, որն ավարավում է դուրս ու ներս լայնացող հորիզոնական պսակով (բարձր. 14,4 սմ, պս. տր. 3,5 սմ, հատ. տր. 3,2 սմ): Երեք սրվակներն էլ տեղ-աեղ ծածկված են օդի ազդեցությամբ դունափոխված արծաթագույն-մանուշակադույն իոդպացիայով:

Սրվակներից մյուս երկուսը ունեն քիչ ավելի ուռուցիկ իրան, մեկը ամրողական է (արևմայան դամբարանագաշտ, դամբ. № 82, բարձր. 12,6 սմ, պս. տր. 3 սմ, հատ. տր. 3 սմ), մյուսը թերի (պահպ. մասի բարձր. 5 սմ, հատ. տր. 3 սմ), հատակին երևում են պորտի հետքերը (տր. 2 սմ), պատրաստված են րաց կապտականաշավուն հաստ ասակուց, մակերեսը տեղ-տեղ ծածկված է մանուշակագույն-արծաթագույն իոդպացիայի շերտով (նկ. 51,5,6, տախտ. XIX 5): Ամրողականն ունի քիչ ուռուցիկ, դեպի վեր աստիճանարար նեղացող վիզ, որն ավարավում է դուրս ու ներս լայնացող պսակով: Ձվաձև իրանով սրվակի մի բեկոր էլ հայտնաբերվել է VIII դրից. ջրավաղանից¹²:

Այսօրինակ սրվակներ շատ են հայտնաբերվել Հայաստանի տարրեր վայրերում, Գառնիում, Կողբի մոտակայքում, Ղափանի շրջանում, Լիճքում, Վերին Գետաշենում, Երևանում¹³, Նախիջևանի շրջանի Բեյուկդյուզ¹⁴ գյուղում և այլուր: Հայաստանում հայտնաբերված սրվակներին որոշակի նմանություն ունեն Վրաստանում¹⁵ և Ադրբեջանի տերիտորիայում¹⁶ դտնված օրինակները: Այս սրվակներն իրավասր առանձնացվում են որպես անդական արտադրանք¹⁷ և թվադրվում են I—II դարերով: Ինքնատիպ այդ սրվակներից ոչ Սիրիայում և ոչ էլ ապակեգործական այլ կենտրոններում չեն հանդիպում, իսկ Անդրկովկա-

¹² Ժ. Դ. Խաչատրյան, Ա. Գ. Կանեցյան, նշվ. աշխ., էջ 84, տախտ. II, 1.

¹³ «Հին Հայաստանի ապակին», № 43—56. Ժ. Դ. Խաչատրյան, Անտիկ դամբարան Լիճքում, էջ 278, նկ. 3:

¹⁴ Негар Алиев, В. Г. Алиев, О сормато-аланских памятниках на территории Нахичеванской АССР, СА, № 1, 1976, рис. 2, 4, в. 7.

¹⁵ И. Н. Цицишвили, Гробница у станции Мцхета, КСИИМК, 54, 1954, стр. 121 п сл., рис. 55—2; М. Придик, Новые Кавказские клады, МАР, № 34, стр. 106, табл. V.

¹⁶ С. М. Казиев, Альбом, стр. 25, табл. XXXIV.

¹⁷ Այս մասին գրականությունը տես «Գարն», V, стр. 62—63.

սում դրանք մեծ թիվ են կազմում: Ուստի այդ սրվակները չի կարելի սիրիական արտադրանք¹⁸ համարել:

Հայաստանում հայտնաբերված ինքնաափայ ձևի, ընդգծված ուսերով սրվակները իրարից աարբերվում են ասակու որակով, երանգով (գեբակշոողը կանաչն է), իրանի, վղի և պսակի որոշ առանձնահատկություններով: Այս ամենը վկայում են նրանց աարբեր տրհետանոցների և աարբեր վարպետների արտագրանք լինելու: Այս տեսակետի հաստատում է նաև այդ սրվակների հատակին եղած փշելու խողովակի հետքերի տարբեր տրամագծերը և աարբեր ջերմաստիճանի տակ սշակվելը, որովհետև նրանցից ոչ բոլորն է, որ բարձրորակ տպակուց են: Արտաշատի սրվակները բոլորն էլ նույն տպակուց են պատրաստված, այդ են վկայում ապակու որակը, գույնը և նրանց մակերեսի իռի-գացիայի գույնը: Նրանց վզերի և իրանի միացման տեղը քիչ սեղմված է, պսակները յուրահատուկ ձև ունեն, դուրս ու ներս լայնացող, որը պատրաստված է ապակին դուրս ու ներս ծալելու միջոցով: Ամենայն հավանականությամբ, դրանք պատրաստվել են Արտաշատում, ըստ երեույթին և՛ վզերը, և՛ պսակները ձևավորելու այդ եղանակը ընորոշ է եղել Արտաշատի վարպետներին: Սրվակների հաաակին եղած փշելու խողովակի հետքերի տրամագծերը վկայում են, որ դրանք պատրաստվել են տարբեր վարպետների կողմից:

Այս սրվակների տաբածման շրջանակները թեև դուրս չեն գալիս Անդրոկովկասի սահմաններից, սակայն Ադրբեջանից և Վրաստանից հայտնաբերված նմուշների մեծ մասը առանձին գծերով աարբերվում են իրարից: Այսինքն, այդ տիպի սրվակներ արտադրվել են Անդրկովկասի մի շարք ապակեգործական կենտրոններում, տեղական՝ անդրկովկասյան շուկայի համար, ապակյա սրվակների նկամամբ եղած բարձր պահանջարկը բավարարելու համար: Նրանց ինչպես տարածման, այնպես էլ արտադրության ժամանակը մեծ չէ: Մենք առայժմ այդպիսի սրվակներ ունենք մ. թ. I և II դարերով թվագրվող դամբարաններից ու շերտեռից: Ուրեմն, դրանց արտադրությունն սկսվում է մ. թ. I դարի կեսերից և հարատևում մինչև II դարի կեսը: Հավանաբար, գրտնով պետք է բացատրել նրանց բացակայությունը Վաղարշապատում: Քանի որ այդ սրվակներից ամենաշատը հայտնաբերվել է Հայաստանում, ուստի կարելի է դրանց արտադրության հիմնական կենտրոնը համարել Հայաստանը:

Արտաշատի դամբարաններից գտնված ապակյա անոթներից չորսը մյուսներից տարբերվում են իրենց տանձաձև իրանով (նկ. 51, 56, աախա. XIX₃, XX_{2,3}): Դրանցից երկուսը գտնվել են VIII բլրի հյուսիսային պարսպի մոտ, ներսում, կարասային թաղումից: Պատրաստված են բաց կապտականաչավուն թափանցիկ ապակուց, ունեն քիչ սեղմված իրան, մեկը բավակտին հաստ ապակուց է (բարձր. 9,5 սմ, պս. տր. 2,8 սմ, հատ. տր. 3,6 սմ), մյուսի հաաակը թերի է (պս.հպ. մասի բարձր. 11, 5 սմ, պս. տր. 2, 5 սմ): Երկուսի վղի և իրանի միացման տեղը սեղմված է: Առաջին սրվակի հատակին կպած է մի ալլ սրվակի շրթի բեկոր, այդ պատճառով այն ուղիղ չի կանգնում (տախա. XIX₃): Երկու սրվակի մակերեսն էլ տեղ-տեղ ծածկված են մանուշակագույն իռիգացիայով:

¹⁸ Иерар Алиев, В. Г. Алиев, *Հնգ. աշխ.*, էջ 178.

Սրվակներից մյուս երկուսը գանվել են ըլուրների արեւելյան մասից, խոր վիրապի ճանապարհի մոտ, կարասային թաղումից:

Այս սրվակները վերոհիշյալներից տարբերվում են իրանի ուռուցիկութեամբ և իրենց չափերով (տախտ. XX_{2,3}), մեկի ընդհանր. 16, 5 սմ, պս. տր. 3,6 սմ, հատ. տր. 4 սմ, մյուսի ընդհանր. 14 սմ, պս. տր. 3,4 սմ, հատ. տր. 5,6 սմ):

Հայաստանում, հատկապես Գառնիի և Լիճքի դամբարաններում, տանձաձև իրանով սրվակներ շատ են հայտնաբերվել: Դրանք տարբեր չափերի են, թվագրվում են մ. թ. I—II դարերով և համարվում են սիրիական, որովհետև շատ գեպքերում նրանք սիրիական ապակու հետ համընկնում են ոչ միայն չափերով ու ձևով, այլև ապակու գույնով¹⁹: Տանձաձև սրվակները ամենատարածված ձևերից մեկն են և ունեցել են համեմատաբար երկար կյանք: Այդպիսիք արտադրվել են արեւելյան, մասնավորապես արեւմտյան ապակեգործական կենտրոններում: Արեւելյան երկրներում տանձաձև սրվակներ շատ են հայտնաբերվել Վրաստանում, սիրիական հնավայրերում, Սամոթրակե կղզում, Կիպրոսում, նույնիսկ հեռավոր Հնդկաստանում և այլուր²⁰: Դրանք պատկանում են մ. թ. I—III դարերին: Հնագետներ Ն. Կոնինյան և Ն. Սորոկինյան հատուկ ուսումնասիրություններ են անցրել Բոսֆորում՝ Պանտիկապոլիսում և Կեպիում գտնված տարբեր տիպի սրվակները, դրանց արտադրության և տարածման ժամանակը Բոսֆորում համարում են I դարի առաջին կեսը²¹:

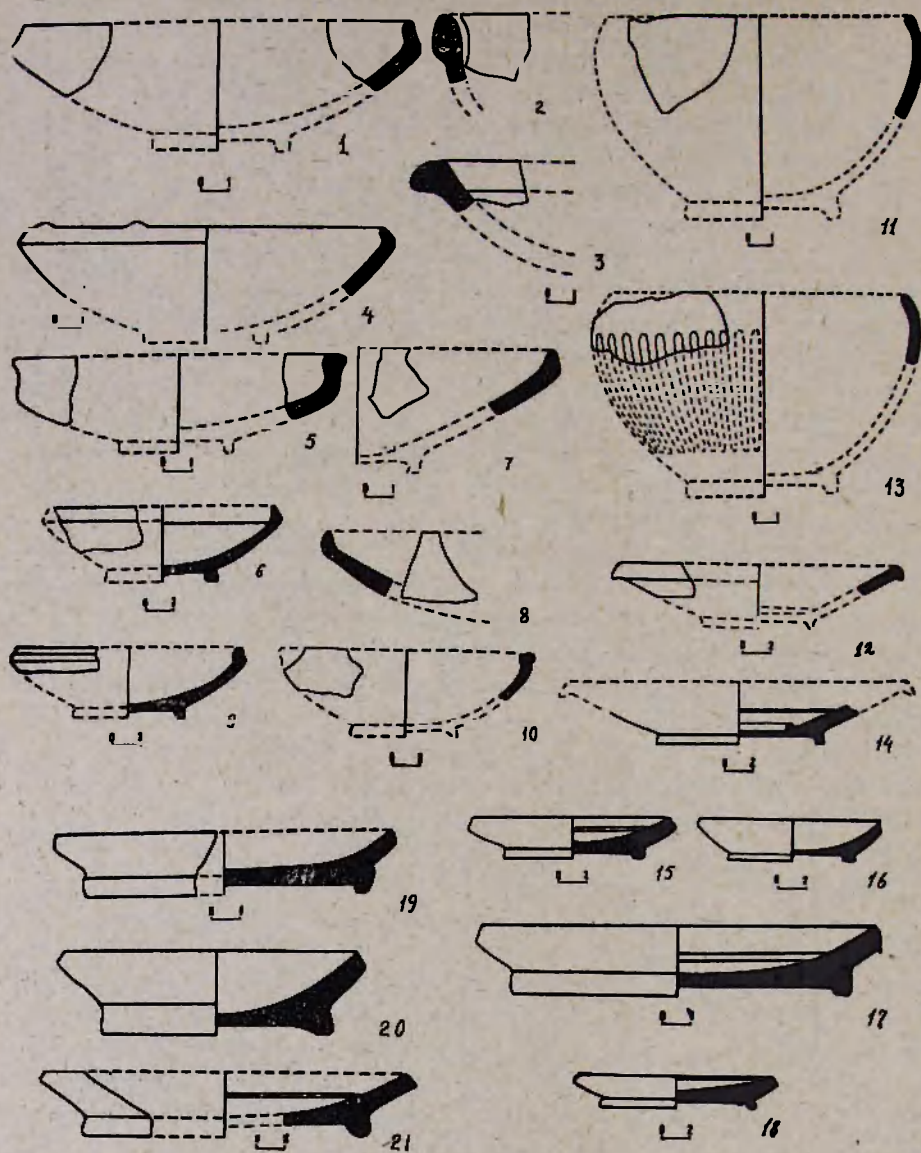
Արտաշատի սրվակները ընդամենը իրենց ձևով նման են արեւելյան կենտրոնների արտադրանքին, սակայն մի շարք առանձնահատկություններով տարբերվում են նրանցից: Արտաշատի տանձաձև սրվակները պատրաստված են նույն ապակուց, ինչ-որ վերոհիշյալ տեղական սրվակները: Նրանք նման են ոչ միայն ապակու գույններով ու որակով, այլև մակերեսի իռլզացիայի գույնով: Նրանց վզերի և իրանների միացման տեղերը նույնպես սեղմված են, պսակները նույն եղանակով են պատրաստված: Այսինքն՝ դուրս ու ներս ծալելու եղանակով: Այս հատկանիշները թույլ են տալիս ասելու, որ սրանք ևս տեղական են: Առաջին երկուսը պատկանում են մ. թ. I դարին, ավելի ճիշտ I դարի երկրորդ կեսին, որովհետև այդ հատկանիշները քիչ ավելի ուշ են հանդես գալիս: Այդ թվագրմանը չեն հակասում նաև նույն դամբարանում գտնված, կարմիր փայլեցրած կավե դավաթն ու պնակը, երկուսն էլ կանթով ներմուծված ամֆորան և մյուս իրերը, իսկ երկուսը մ. թ. II—III դարերին, ավելի հավանական է մ. թ. II դարին: Այդ թվագրման օգտին է խոսում նույն դամբարանից գտնված կապտավուն, դեղաձև իրանով երկկանթանի անոթը:

Նույն ապակուց է պատրաստված արեւմտյան դամբարանադաշտից գրտնրված ներճկված կողերով ապակե սրվակի ներքին մասը, որի հատակը նույն-

¹⁹ Г. А. Тирацян, О торговых связях Армении с Сирией в античное время, «Палестинский сборник», 1959, № 4, стр. 75 и сл., ф. Դ. Խաչատրյան, Անտիկ դամբարան Լիճքում, էջ 278, 279, նկ. 2. «Հին Հայաստանի ապակին», № 27—36.

²⁰ «Гарни», V, стр. 56—58.

²¹ Н. З. Кунина и Н. П. Сорокина, նշվ. աշխ., էջ 169, տիպ. I, նկ. II, 15:

Նկ. 54. 1—18—դամբարանադաշտերից և Արտաշատի բլուրներից

պես ներձկված է (հատ. տր. 4, 5 սմ), իսկ մակերեսը տեղ-տեղ ծածկված է մանուշակագույն իռիդացիայով: Ներձկված կողերով, ներմուծված և տեղական սրվակներ Հայաստանում²², առավելապես Գառնիում և Վաղարշապատում շատ են հայտնաբերվել: Ներձկված կողերով տարբեր ձևերի ու չափերի ապակյա անոթներն ընդհանրապես լայն տարածում են ունեցել և արտադրվել են ապակեդորժական թև՝ արևելյան և թև՝ արևմտյան կենտրոններում և սովորական են եղել I—V դարերին: Ներձկված կողերով բաժակներ և շշեր գտնվել են նաև Արաաշատի VIII դրի երրորդ շինարարական շրջանին վերաբերող շերտից²³: Արևմտյան դամբարանադաշտից դանված մեր սրվակի հատակը իր ձևերով ձայնակցում է Գառնիից և Հայաստանի մյուս վայրերից գտնված ներձկված կողերով սրվակների հետ: Այն կարող է պատկանել մ. թ. I—II դարերին:

Արտաշատի դամբարանադաշտից հայտնաբերված ապակյա անոթներից վերջինը VIII դրի հյուսիսային պարսպի մոտ ներսի մասում բացված քարակղզից գտնված սրվակն է (նկ. 44, 1, տախտ. XX4): Այն մուգ կապույտ բարակ ապակուց է, պատրաստված աղաա փշելու եղանակով (բարձր 7,8 սմ, պս. տր. 2 սմ, հատ. տր. 1, 6 սմ), ունի ձգված տանձաձև իրան, աստիճանաբար լայնացող պսակ, որը դուրս ու ներս ծալելու եղանակով է պատրաստված, հատակը ներձկված է: Իրանից վզին անցումը սահուն է: Վարպետի տնփործության պատճառով վզի ներքին մասում, տաք վիճակում սեղմվել է, որի հետևանքով այն ծոմով է և վիզը թեքվել մի կողմ:

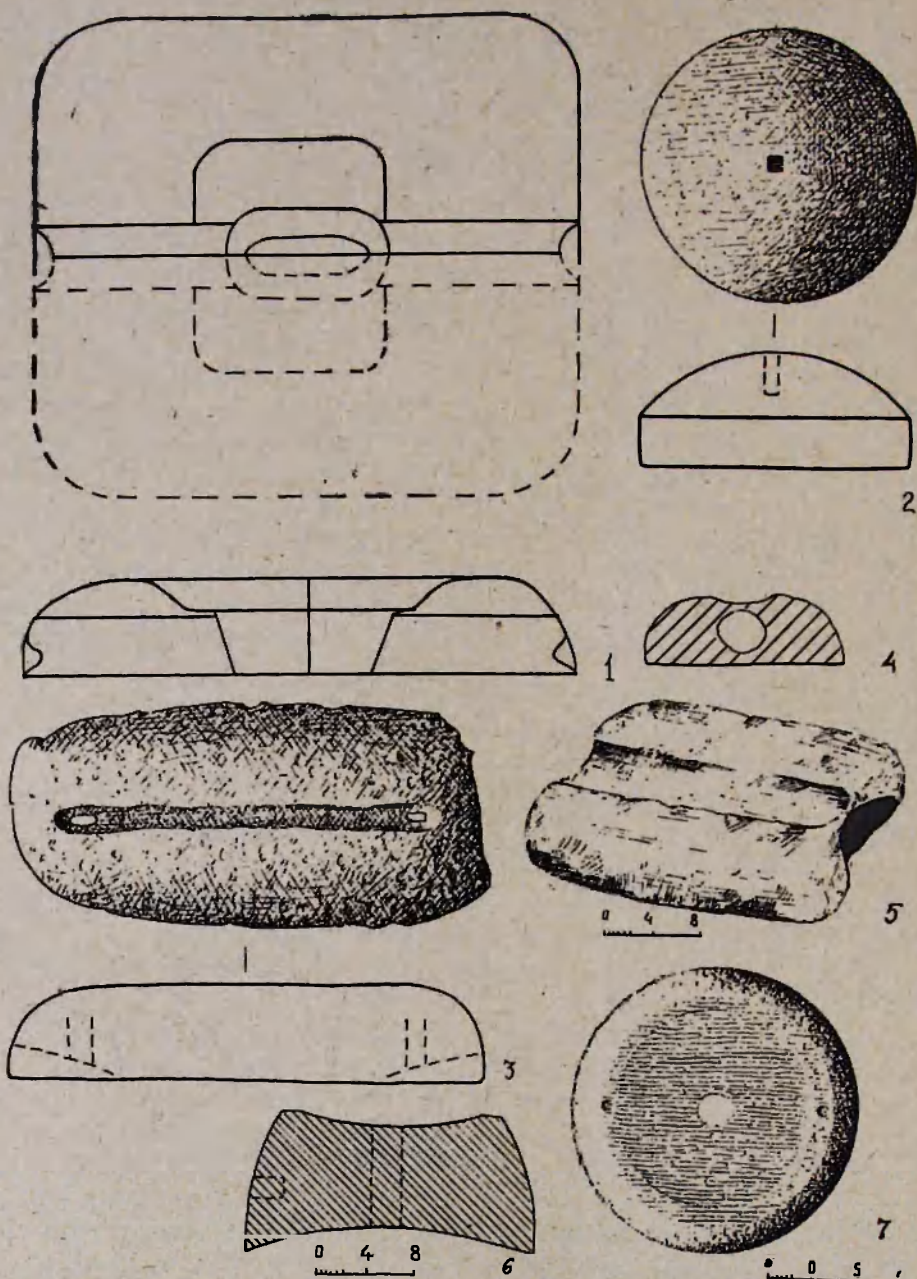
Այն հիշեցնում է Գառնիի № 124 դամբարանում գտնված նույն գույնի ու չափերի սրվակը²⁴: Վերջինս, սակայն, ավելի կանոնավոր ձևեր ունի: Պեպ է ենթադրել, Արտաշատի սրվակը անտիկ աշխարհում լայն տարածում սացած և Հայաստան ներմուծված I—II դարերին պատկանող կոնաձև իրանով սրվակների ընդօրինակությունն է և, հավանաբար, պատրաստվել է Արտաշատում: Այն կարող է պատկանել I—II դարերին:

Դամբարաններից հայտնաբերված ապակյա անոթների մեջ ուշագրություն չարժանի են հոր Վիրապ տանող ճանապարհի եզրին, ջրանցքի շինարարության ժամանակ բացված, կարասային թաղումներից հայտնաբերված գրեթե գլանաձև իրանով շշերը (նկ. 49, 1, 2, տախտ. XIX, 2): Երկուսն էլ պատրաստված են կաղապարի մեջ փշելու եղանակով, բաց կանաչավուն երանգով թափանցիկ բարձրորակ ապակուց, որը հալված է բարձր ջերմաստիճանի տակ: Նրանք ունեն ներձկված հատակ, մեկը համեմատաբար ավելի գլանաձև է, քիչ հորիզոնական ուսերով (բարձր. 11,2 սմ, պս. տր. 3,1 սմ, հատ. տր. 4 սմ): Վիզը կարճ է. ուռուցիկ, պսակը հորիզոնական, դուրս լայնացող, ներքև ու վերև ծալելու միջոցով պատրաստված, վզի և իրանի միացման տեղը քիչ սեղմված է: Մյուսն առաջինից տարբերվում է վերին մասում քիչ լայնացող իրանով և թեք ուսերով (բարձր. 10, 7 սմ, պս. տր. 3 սմ, հատ. տր. 3, 5 սմ): Այս շշերն իրենց ձևով աղերսվում են Գառնիի № 71 դամբարանից գտնված

²² «Հին Հայաստանի ապակին», № 79—84:

²³ Ժ. Դ. Խաչատրյան, Ա. Գ. Կաճեցյան, նվ. աշխ., էջ 89, առխտ. II, 15, III, 13, 14:

²⁴ «Гарни», V, стр. 59, табл. XXI, 4.

Նկ. 55. 1—5—Հարավարևելյան դամբարանադաշտից, 6, 7—ալեմտյան դամբարանադաշտից

րաց կանաչավուն, տեղ-տեղ անգույնի հասնող ապակուց պատրաստված սրվակի հետ: Վերջինիս իրանի վերին մասը քիչ լայն է. ներքևին համեմատ, ուռուցիկ կարճ վիզը ավարտվում է գուրս լայնացող հորիզոնական կարած պսակով, հաաակը ներճկված է²⁵:

Հայաստանում գտնված այս սրվակներն իրենց ուղղակի զուգահեռները չունեն, իսկ ընդհանրապես, քիչ թև շատ նմանություն ունեցող սրվակների թիվն է մեծ չէ: Անգույն ապակուց գլանաձև իրանով մի սրվակ գտնվել է նդիսպոսից²⁶ (րարձր. 10, 3 սմ), գլանաձև և դեպի վեր աստիճանաբար լայնացող իրանով շշեր հայտնի են Սիրիայից²⁷, որոնք թվագրվում են II—III դարերով²⁸: Այդպիսի շշերի մի ամրող խումր կա Դամասկոսի²⁹ ազգային թանգարանում, որոնք տարրեր չափերի են: Արևմտյան ծագում ունեցող այդպիսի մյուս սրվակները թվագրվում են տարրեր ժամանակներով՝ մ. թ. I դարով³⁰ և II—III դարերով: Կլ. Այսինգսի հրատարակած այդպիսի սրվակներից մեկը միայն լայն պսակով և չափերով է տարրերով մեր օրինակներից (րարձր. 12, 5 սմ): Նա նկատում է. որ այդ ձևը Քյոլնի ապակիների շարքում թվագրվում է III դարով: Գառնիի սրվակը իր հետ գտնված փորագիր երկրաչափական զարդեր ունեցող սրվակով թվագրվում է III դարով: Նույն ժամանակին են պատկանում նաև Արտաշատի շշերը, որոնք նույնպես ավելի շատ աղբյուրում են արևելյան օրինակների հետ, և արտագրության ժամանակով էլ նույնն են՝ III դարի, ուստի հնարավոր է, որ մեր օրինակները պատրաստվել են սիրիա-միջագետքյան, հյուսիսային ապակեգործական արհեստանոցներից մեկում: Արտաշատի շշերի պսակները ձևերը ընդող ձև այդ շրջաններում պատրաստված II—III դդ. ապակյա անոթներին:

Ուշագրավ է ըլուրների արևելյան մասից վերոհիշյալ տանձաձև սրվակների հետ գտնված, կապույտ, հաստ ապակուց պատրաստված, զնգաձև իրանով երկկանթանի անոթը (րարձր. 9, 4 սմ, պս. տր. 3, 2 սմ): Վերջինիս. դեպի գուրս լայնացող պսակն արված է ներքև ու վերև ռարձրացնելու միջոցով (տախտ. XX6): Այս սրվակն իր ձևով ձայնակցում է Մարտոնու շրջանի Քարածի դյուղի անոթի³¹ հետ, տարրերով մամր, որ Արտաշատի սրվակի վիզն ավելի երկար է և չունի փորագիր գոտիներ: Հայաստանից հայտնաբերված այդօրինակ անոթների մեծ մասն ունի Արտաշատի սրվակի նման ինքնատիպ պսակ, որը չի հանդիպում սիրիական և արևմտյան կենտրոնների արտագրանքի մեջ: Այն, ըստ երևույթին, փոքրասիական ինչ-որ անհայտ կենտրոնում է

²⁵ «Հին Հայաստանի ապակին», № 134:

²⁶ M. C. C. Edgar, Graeco-Egyptian Glass, Le Cairo, 1905, table IX, № 32702.

²⁷ D. B. Harden, Ancient Glass, II, Roman. The Archaeological Journal, vol. CXXVI, 1970, pl. X F.

²⁸ S. Abdul Hak, Contribution d'Une decouverte Archéologique Récente A l'Etude de la Verrerie Syrienne A l'Epoque Romaine, JGS, VII, 1965, fig. 8, 12.

²⁹ Н. П. Сорокина, Рецензия на кн. Б. Н. Аракелян, Г. А. Тиранян, Ж. Д. Хачатрян, Стекло древней Армении, серия: «Археологические памятники древней Армении», 3. Памятники древней эпохи, вып. 1, Ереван. 1969, ВДИ, 1973, № 3, стр. 196.

³⁰ Fr. Fremersdorf, նշվ. աշխ., էջ 45, տախտ. 95:

³¹ «Հին Հայաստանի ապակին», № 72:

պատրաստվել։ Արտաշատի սրվակը կարող է թվագրվել II—III դարերով, շատ հավանական է II դարով։

Արտաշատի ապակյա անոթներից վերջինը գտնվել է նույն անդից, Պատրաստված է բաց կանաչավուն ապակուց և ունի սեղմված գնդաձև իրան (տախտ. XIX)։ Թվագրվում է II—III դարերով։

Այսպիսով, Արտաշատի ըլուրների և գամբարանների պեղումներից հայտնարեբրված ապակեղենը վկայում է. որ Արտաշատում սկսած հելլենիստանյան շրջանից եղել է ապակու արտադրութուն, իսկ մ. թ. I դարերում, սմենայն հավանականությամբ, Արտաշատը հանգիսացել է Հայաստանի ապակեգործության խոշոր կենտրոններից մեկը, որին III—IV դարերում միացավ նաև Վաղարշապատը, Արարատյան դաշտում ապակեգործության մյուս կարեոր կենտրոնը։ Արտաշատի ապակեգործական արհեստանոցները ոչ միայն րավարել են քաղաքի ընակչության ապակու պահանջարկը, այլև արտահանել են Հայաստանի մյուս շրջանները։ Հավանարար, Գառնիում և մյուս վայրերում հայտնարեբրված ապակյա իրերի մի մասը աարված է Արտաշատից։ Հուսով ենք, որ Արաաշատի և Հայաստանի մյուս հնավայրերի հետագա պեղումները ի հայտ կրերեն նորանոր նյութեր այս հարցին ալելի սպառիչ պատասխան աալու համար։